

David Bos

Acceptatie van homoseksualiteit als sjibbolet in protestants Nederland

‘...homosexuality has become the chosen battle-ground. The issue is now the front-line between those modelling their view of biblical authority on the general assumptions of western society as expressed before or after 1700: a deeply symbolic matter which threatens to split many Churches in the western tradition.’

David Bos, die in dit tijdschrift eerder schreef over Reve's ‘Ezelproces’, geeft een overzicht van opvattingen over homoseksualiteit in (behoudend) protestants Nederland. Van een Baptistenseminarium waar bijna het hele docentencorps opstapte tot aan de Hersteld Hervormde Kerk, die in het homoseksualiteitsstandpunt van de PKN een belangrijke reden zag tot afscheiding – het al dan niet accepteren van homoseksualiteit is een identiteitsbepalend onderwerp geworden.

Een halve eeuw geleden werd homoseksualiteit nog vrijwel algemeen verafschuwd in Nederland. Vandaag de dag echter heten juist afkeer en afkeuring problematisch, terwijl acceptatie geldt als maatstaf van goed burgerschap.¹ Deze omslag hangt nauw samen met het geheel van maatschappelijke of culturele veranderingen dat te boek staat als ‘de seksuele revolutie’. Deze, op haar beurt, hangt samen met grootschalige ontwikkelingen als individualisering, democratisering en ontkerkelijking.

Die laatste ontwikkeling heeft zich in Nederland vroeger en sneller vertrokken dan elders in Europa en Noord-Amerika. Dat verklaart misschien waarom

Nederlanders – volgens internationaal vergelijkend onderzoek – blijken te geven van een uitzonderlijk hoge mate van ‘homoacceptatie’.² Ontkerkelijking is echter niet het hele verhaal. Aanvaarding van homoseksualiteit werd in de jaren zestig en zeventig niet alleen bevorderd door seculiere instellingen als het COC en de NVSH maar ook door religieuze actoren – in het bijzonder rooms-katholieke en *mainline* protestantse ‘pastors’. Hun pleidooien voor aanvaarding van ‘de homofiele naaste’ riepen evenwel ook tegengeluiden op, van behoudende gelovigen en, vooral, hun leiders. In dit artikel geef ik een grove schets van die lange, complexe, bewogen geschiedenis.

Seksuele ethiek

In een recent, vuistdik handboek over de geschiedenis van het Nederlandse christendom in de twintigste eeuw komt het woord ‘homoseksualiteit’ niet voor.³ Wat de eerste helft van die eeuw betreft, is dat geen wonder. Christelijke denominaties onderscheidden zich in de eerste helft van de twintigste eeuw door hun opvattingen over kerkorde en confessie, maar nauwelijks door een eigen seksuele moraal. Als ze zich al over homoseksualiteit uitlieten (zoals de remonstrantse hoogleraar H.Y. Groenewegen dat deed in 1924 en 1928), pleitten ze voor repressie.⁴

In 1952 echter publiceerde de hervormde synode een herderlijk schrijven over het huwelijk, waarin te lezen stond dat het ‘volstrekt onschriftuurlijk’ was om ‘het sexuele gelijk te stellen met het zondige en verachtelijke’. Masturbatie was geen halszaak, vond ze, en voorbehoedsmiddelen waren geoorloofd, want het huwelijk draaide niet om voortplanting maar om liefde. Met die opstelling profileerde de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK) zich tegenover haar grote rivaal: ‘Rome’.⁵ In de decennia daarna zou seksuele ethiek een *sjibbolet*, een kenteken van godsdienstige gezindte worden, ook voor protestanten onderling – ja zelfs binnen de gereformeerde gezindte. In het overzicht dat Dekker en Peters opstelden van meetbare verschillen tussen diverse gereformeerden springt één eruit: acceptatie van niet-huwelijkse relaties. Alleen op dat punt waren de verschillen zeer significant.⁶

De drie protestantse kerkgenootschappen die vanouds naast de NHK bestonden – de doopsgezinden, lutheranen en remonstranten – hadden tegen het eind van de twintigste eeuw homoseksualiteit zo goed als volledig aanvaard. Elk van de drie kende inmiddels openlijk homoseksuele predikanten,⁷ en vanaf 1986, lang voordat het burgerlijk huwelijk werd opengesteld voor ongemengde stellen, bood de Remonstrantse Broederschap de mogelijkheid van een ‘zegenbede’.⁸ De doopsgezinden volgden en ook de lutheranen zouden dat hebben gedaan, als ze toen niet al ver ‘samen op weg’ waren geweest. Acceptatie van homoseksualiteit, van homoseksuele gemeenteleden en ambtsdragers, ging in deze kerkgenootschappen niet vanzelf maar werd vergemakkelijkt door hun vrijzinnige, ‘moderne’ signatuur, die eerder was gebleken uit de toelating van vrouwen tot het predikambt.

Naasten

De kerkelijke ‘herbezinning’ op homoseksualiteit was echter eerder op gang gekomen onder hervormden en synodaal gereformeerden. Zo publiceerde de hervormde theoloog dr. P.J. Roscam Abbing in 1959 een bundel over *Zielszorg*

seksuele ethiek
als *sjibbolet*

aan maatschappelijk getypeerde mensen. Daarin waren twee hoofdstukken gewijd aan homoseksualiteit: een door een medicus (A. Poslavsky) en een door een pastor (Roscam Abbing).⁹ Homoseksualiteit was het enige onderwerp dat zo'n dubbele behandeling kreeg.

tekstkritiek
door ontmoeting

Invloedrijker was een andere publicatie, eveneens in 1959, van de gereformeerde dr. S.J. Ridderbos.¹⁰ Hij betoogde dat in de Bijbel geen verbod was te vinden op 'echte' homoseksualiteit, maar alleen op homoseks als onderdeel van 'heidense' rituelen. De aanleiding voor dit artikel was de kennismaking met een gereformeerde homoseksueel van vlees en bloed, Nico Dekker. Deze kwam twee jaar later zelf aan het woord in een spraakmakend boekje, *De homoseksuele naaste* – de op één na eerste publiëksuitgave over homoseksualiteit in Nederland.¹¹ In datzelfde jaar wijdde ds. Alje Klamer (sinds 1959 'radiopastor' van de IKON) twee uitzendingen aan homoseksualiteit – en werd overspoeld met brieven van homoseksuele luisteraars. Samen met de gereformeerde ds. A.J.R. Brussaard en pater J. Gottschalk begon hij gesprekskringen voor homoseksuele gelovigen en hun familieleden.¹²

'wij weten
meer dan
Paulus'

Waar de NHK in de jaren vijftig voorop had gelopen in de herbezinning op seksualiteit haalden de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) haar nu links in. Net als in de RKK kregen progressieven onder hen de overhand.¹³ In 1972 aanvaardde de gereformeerde synode het rapport *Over mensen die homofiel zijn*, waarin werd uitgesproken dat de Bijbelse verboden en veroordelingen niet zonder meer van toepassing waren op homofilie: 'Wij weten meer dan Paulus'.¹⁴ Voorts stelde het rapport '... dat er geen reden is een homofiel vrienden- of vriendinnenpaar aan te raden in onthouding te leven.'¹⁵

In 1979 discussieerde de gereformeerde synode opnieuw over homoseksualiteit en riep ze gemeenteleden op om *met* in plaats van *over* homoseksuele zusters en broeders te praten. Ook sprak ze een schuldbelijdenis uit en riep ze op om 'de minachting en achterstelling van de homofiele mens in de samenleving te signaleren en te helpen overwinnen'. In de kerk mocht geen ruimte zijn voor discriminatie: het Avondmaal en de ambten moesten openstaan voor homoseksuelen, ook als die een relatie hadden, en dus kennelijk 'praktiseerden'. In datzelfde jaar werd in een gereformeerde kerk te Delfshaven de tweeling van een damesstel gedoopt. Vanwege hun aanvaarding van homoseksualiteit werden de GKN in 1980 gekapitteld door de (internationale) Gereformeerde Oecumenische Synode.¹⁶ Niettemin accepteerden ze in 1983 een rapport, *In liefde trouw*, dat homoseksuele relaties geoorloofd noemde.

Het volgende probleem dat zich aandiende, was de positie van homoseksuele ambtsdragers. In 1986 installeerde de synode een 'Vertrouwenscommissie homofiele theologen' en een jaar later publiceerden gereformeerde 'hodo's' een bundel, *Wie ben ik dat ik dit niet doen mag?* In 1989 werd voor het eerst in een gereformeerde kerk een homoseksuele relatie ingezegend. De synode veroordeelde dat eigenmachtige optreden, maar de inzegening bleef van kracht.

Stadia van acceptatie

Ik vat de voorgaande geschiedenis samen in zo algemeen mogelijke termen, die men kan opvatten als stadia, zij het niet noodzakelijkerwijs in deze volgorde.

a. erkenning dat homoseksuelen ook in de eigen gemeenschap voorkomen;

- b. pastorale zorg aan individuele homoseksuelen en hen die hun nastaan; pleidooi voor begrip en medeleven van heteroseksuelen;
- c. herijken van opvattingen van en over homoseksualiteit op contemporaine psychiatrische en, vooral, psychologische inzichten, leidend tot de conclusie dat deze 'geaardheid' zelden of nooit te verhelpen is, dat het aangaan van een heteroseksueel huwelijk daarom moet worden ontraden, en dat ontkenning of onderdrukking schadelijk kan zijn; onderscheid tussen 'aard' en 'daad';
- d. erkenning van eigen tekortschieten, van de bijdrage die het afkeuren van homoseksualiteit heeft geleverd aan afkeer, uitsluiting, discriminatie, enzovoort;
- e. hoorbaar maken van homoseksuelen en hen die hun nastaan, door hen (anoniem) aan het woord te laten in eigen media;
- f. bespreekbaar maken van homoseksualiteit buiten de individuele pastorale zorg; oproep aan homoseksuelen en hen die hun nastaan om deel te nemen aan zo'n dialoog (en zich dus kenbaar te maken);
- g. zelforganisatie door ouders van homoseksuelen, vervolgens door henzelf;
- h. herbezinning op de heilige geschriften (i.c. de Bijbel), leidend tot de conclusie dat homoseksualiteit zoals dat nu wordt opgevat ('homofilie') niet bekend is geweest aan hen die deze geschriften te boek stelden, zodat de afkeuring van geslachtsverkeer tussen geslachtsgenoten daar niet zonder meer op van toepassing is; relativisering van het onderscheid tussen 'aard' en 'daad';
- i. officiële toelating van openlijk homoseksuele ('praktiserende') leden tot gemeenschapsrituelen (i.c. Avondmaal);
- j. officiële toelating van openlijk homoseksuele ('praktiserende') leden tot leidende, eervolle posities in de gemeenschap (als religieus gezagsdrager, i.c. 'ambtsdrager');
- k. openstelling van overgangsrituelen (i.c. doop en huwelijk) voor homoseksuele stellen en hun kinderen.

stadia van
acceptatie

Ook in de NHK heeft elk van deze stadia zich voorgedaan, zij het vaak iets later dan in de GKN en vaak niet op het hoogste, officieelste niveau. In vergelijking met andere kerkgenootschappen werd ze gekenmerkt door een grotere verscheidenheid van meningen. Ook in de rechterflank van de NHK (en dus van de latere PKN) veranderden die meningen echter. In 1989 verklaarde het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond dat er geen sprake kon zijn van het aanvaarden van homoseksueel vrijen en verkeren. Maar enkele jaren later bleek dat daar ook binnen de Bond verschillend over werd gedacht.¹⁷ Zulke meningsverschillen kwamen op scherp te staan toen een triosynode van de Samen op Weg-kerken in 2001 besloot in de nieuwe kerkorde de mogelijkheid te scheppen voor het 'zegenen' van niet-huwelijkse relaties.¹⁸ Dit besluit was een van de voornaamste aanleidingen voor een schisma op rechts – de vorming van de Hersteld Hervormde Kerk.¹⁹ Ook evangelicalen in de PKN protesteerden tegen dit synodebesluit. Eind 2001 stuurde het Evangelisch Werkverband aan alle kerkenraden een themanummer van *EW Actueel*, waarin homoseksualiteit onder meer werd aangeduid als 'een uitvinding van de duivel?' en 'een uiting van diabolische anti-liefde, een perversiteit in de meest letterlijke zin des woords'.

Opinie- en besluitvorming onder behoudende protestanten

wat telt:
ervaring
of leer?

In de rest van dit artikel beperk ik me tot 'behoudende' protestanten – een categorie die ik onderverdeel in orthodox-gereformeerden, reformatorischen (waaronder bevindelijk-gereformeerden) en evangelischen. De verschillen tussen deze drie à vier zijn niet zozeer gelegen in de details van hun geloofsleer als wel in de plaats die zij hun geloof willen geven. Wat dat betreft zien we bij hen grofweg drie oriëntatiepunten of bakens: de kerk en haar geloofsleer, het gelovig *innerlijk* en de ongelovige *buitenwereld*. Die laatste twee staan voorop bij evangelische protestanten, met name pinkstergelovigen: zij leggen de nadruk op de individuele religieuze ervaring en het uitdragen daarvan aan buitenstaanders. De details van de geloofsleer en andere religieuze instituties vinden ze minder belangrijk. Voor 'bevindelijk gereformeerden' en 'orthodox-gereformeerden' daarentegen is juist die geloofsleer (en de kerk die haar bewaart) hoogst belangrijk. Maar terwijl vooral vrijgemaakten dat paren aan een sterke gerichtheid op de buitenwereld (bijvoorbeeld politiek engagement), richten bevindelijken (met name Gereformeerde Gemeenten) hun aandacht veeleer op het (gelovig) innerlijk, en neigen ze tot 'wereldmijding' in plaats van 'wereldwijding'. Zoals we zullen zien, hebben deze stijlverschillen gevolgen voor de omgang met homoseksualiteit.

Zowel onder orthodox-gereformeerden als onder evangelischen kwam de 'herbezinning' op homoseksualiteit op gang rond 1970. Dat is tien jaar later dan onder *mainline* protestanten, in de tijd dat de homobeweging van zich deed spreken en dat – zoals gezegd – de publieke opinie over homoseksualiteit omsloeg. De ontwikkelingen onder orthodox-gereformeerden en evangelischen zijn voor een groot deel te begrijpen als een reactie op die veranderingen in naburige kerken en in de bredere samenleving. Zoals we zullen zien, reageerden orthodox-gereformeerden echter ook op evangelischen.

Orthodox-gereformeerden

je mag homo
zijn, maar
'het' niet
doen

In 1969 besloot de synode der Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt; GKV) tot het instellen van een leerstoel Ethiek. 'Er wordt gesleuteld aan alle normen,' zo stelde ze. 'De kerk, niet het minst haar jeugd, staat voor vragen als van de omgang der sexen en de homofilie, de verhouding van rassen en klassen, de geldbesteding en het gebruik der kernwapenen.'²⁰ De eerste hoogleraar in deze leerstoel, dr. J. Douma, publiceerde in 1973 een boekje getiteld *Homofilie*. Het werd een klassieker: in 1988 zou een zesde druk verschijnen. In tegenstelling tot *mainline* protestantse theologen als Ridderbos concludeerde de auteur '... dat God geen homoseksueel verkeer wil.'²¹ Homofilie, als seksuele gerichtheid, was echter geen zonde maar een *gevolg* van de zondeval – een 'creatuurlijke ontaarding'. Hoewel Douma homo's opriep om daartegen te strijden en hij hen zelfs aanspoorde om 'genezing' te zoeken, weersprak hij de gedachte '... dat ieder in de gemeente van Christus die van zijn homofilie niet afkomt, onbekeerd is' (p. 89). Zo ontstond in de kerk (niet alleen de GKV) enige ruimte voor 'homofiele' gemeenteleden: ze mochten er zijn, al mochten ze *het* niet doen.

Dit leidde tot artikelen in het Nederlands Dagblad, met als aanleiding niet alleen Douma's boekje maar ook een eerdere reeks uitzendingen van de Evangelische Omroep (opgericht in 1965-1967), waarin genezing en huwelijk waren voorgesteld als remedie.²² Dat was ook de teneur van een boekje van EO-

voorzitter ds. W. Glashouwer en van het *Getuigenis van een genezen homoseksueel*.²³ Johan van de Sluis stichtte in 1975 de Evangelische Hulp Aan Homofielen (EHAH, thans Different). Daarnaast kwam Stichting Een Nieuwe Schepping, die eveneens therapie aanbood – totdat de directeur moest erkennen dat hijzelf nog steeds homo was.²⁴ In evangelisch Nederland werd de EHAH een begrip. Maar ze ondervond veel weerstand van de homobeweging. Ook orthodox-gereformeerden moesten er weinig van hebben. Begin 1980 berichtte het *Nederlands Dagblad* over een andere vorm van homohulpverlening: ‘Een gespreksgroep voor gereformeerde homofielen is er niet om homofiele gevoelens “weg te behandelen”.’ De begeleiders van de gespreksgroep distantieerden zich uitdrukkelijk van de EHAH en de deelnemers relativeerden bovendien het onderscheid tussen homofilie en homoseksualiteit.

Begin jaren tachtig begonnen vrijgemaakte ‘Ouders van homofiele kinderen’ zich te organiseren en dat deden vervolgens ook die jongeren zelf: in 1990 stichtten zij ContrariO, ‘gereformeerde vereniging voor homo’s en lesbiennes’. Toen ontbrandde in vrijgemaakte kring een discussie over de houdbaarheid van Douma’s onderscheid. ContrariO kreeg steun van predikanten en andere opinieleiders, trok veel leden en ontwikkelde grote naamsbekendheid.

Mede onder invloed van ContrariO veranderde de EO haar opstelling. Vanaf 2002 maakte ze homoseksualiteit bespreekbaar, ondermeer met een zeer uitgebreid webdossier, waarin uiteenlopende meningen en ervaringen naast elkaar staan: hetero worden is nog maar één mogelijkheid. Ook de EHAH matigde haar therapeutische pretenties: in plaats van ‘genezing’ of ‘bevrijding’, spreekt Different (zoals ze sinds 2004 heet) slechts van ‘verandering’ – het ‘vermindere(n) of verbleken’ van homoseksuele gevoelens. Different publiceerde in 2006 een lespakket. Dat stimuleerde ContrariO om hetzelfde te doen. Naast haar was in 2006 een tweede zelforganisatie gekomen: RefoAnders. Deze richt zich vooral op reformatorischen of bevindelijk-gereformeerden en raadt onthouding aan.

therapeutische
pretenties
matigen

In de orthodox-gereformeerde kerken bleef het officiële standpunt ongewijzigd, maar vanaf het eind van de jaren negentig waren er veel incidenten die duiden op verandering. Zo verleende een Nederlands-gereformeerde gemeente onlangs gelijke rechten aan homo’s en lesbo’s, terwijl een andere haar predikant ontsloeg, omdat hij samenwoonde. Onder vrijgemaakt-gereformeerden veroorzaakte historicus prof. George Harinck in 2008 opschudding met een interview waarin hij ondermeer zei: ‘Mannenvrienschappen: prima. [...] Relaties? Geen probleem’ (*Nederlands Dagblad*, 26 januari 2008; zie ook 5 februari 2008). ‘Verontrusten’ dwongen hem een deel van zijn woorden in te slikken (*Nederlands Dagblad*, 8 februari 2008). De hardste botsingen vonden plaats in de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK). Zo publiceerde theoloog en psycholoog dr. Bert Loonstra *Hij heeft een vriend*, waarin hij betoogde dat er in de kerk ruimte moest zijn voor ‘homoseksuele relaties in liefde en trouw’ – en zelfs voor het ‘opdragen’ daarvan.²⁵ Behoudende medepredikanten en leden dreigden met een scheuring, waarop Loonstra zijn boek uit de handel nam.

Bevindelijk gereformeerden

In de Gereformeerde Bond was de herbezinning op homoseksualiteit al rond

1990 op gang gekomen. Onder (andere) bevindelijk gereformeerden was daar weinig van te merken maar in 2007-2008 verscheen een reeks artikelen in het orgaan van de Gereformeerde Gemeenten.²⁶ De auteur pleitte voor het erkennen en bespreekbaar maken van homoseksualiteit. Anderzijds riep hij zijn lezers op om niet toe te geven aan de maatschappelijke druk. Al in 2004 had dr. R. Seldenrijk, eveneens lidmaat van de Gereformeerde Gemeenten, en auteur van *Als je je anders voelt*, zich beklaagd over een gebrek aan vrijheid van meningsuiting, i.c. voor het afwijzen van homoseksualiteit:

Latere historici zullen zich daarover evenzeer verwonderen zoals wij ons verwonderen over de Duitse intellectuelen die in grote meerderheid overstap gingen voor de onbewezen ideologie van de nazi's [...] In voorgaande culturen speelde homoseksualiteit vooral op in decadente slotfases van een cultuur. Het tekent het neerstorten van een cultuur. [...] De westerse cultuur is aangekomen bij het moment van verdwijnen. De opkomst van de homoseksuele praxis kan ook een verwijzing zijn naar de aanstaande wederkomst.²⁷

acceptatie in
refokringen
'door de strot
geduwd'

Deze verwijzingen naar de opkomst van het nazisme, de ondergang van de westerse cultuur en de eindtijd zijn ongemeen kras, maar het gevoel dat hun iets 'door de strot wordt geduwd' is wijd verbreid onder reformatorischen, zo blijkt uit een grootschalig onderzoek.²⁸ Slechts een kleine minderheid van de respondenten (van wie 90% SGP stemde) zei 'homoseksuele praktijken' te accepteren, maar een aanzienlijke minderheid accepteerde wel 'gevoelens'. Een even grote minderheid (26,3%) zei dat ze zulke gevoelens in de afgelopen vijf jaar meer waren gaan accepteren – al hadden ze nog altijd moeite met 'de uitingen daarvan'. Waardoor waren de respondenten van mening veranderd? Naar eigen zeggen niet door ContrariO en RefoAnders, laat staan door het overheidsbeleid, maar door 'gesprekken met mensen om mij heen', gevolgd door discussies in de krant, de kerk en daarbuiten. Meer dan de helft van de respondenten zeiden dat ze de publieke discussie over homoseksualiteit *geheel* hadden gevolgd.

Opinievorming in evangelische kerkgenootschappen

weinig
acceptatie,
veel crisis

Over veranderingen in de omgang met homoseksualiteit onder de derde groep behoudende protestanten, de evangelischen, kunnen we weinig met zekerheid zeggen: daarvoor is deze wereld te veelvormig en te vaag omlijnd. Onderzoek leert dat vooral homojongeren van evangelischen huize weinig acceptatie door hun ouders ervaren en dat zij significant vaker een suïcidepoging hebben gedaan.²⁹ In 1980 publiceerde het COC een rapport over Youth for Christ.³⁰ Later in de jaren tachtig verkondigde het evangelistenechtpaar Lucas en Jenny Goeree dat aids een straf van God was.

Representatiever voor de evangelische wereld zijn de Baptisten. Sommigen van hen scharen zich achter Different. Dat geldt vooral voor 'vrije baptistengemeenten' die niet zijn aangesloten bij de Unie van Baptistengemeenten. Homoseksualiteit was een van de twistpunten die ertoe leidden dat sommige gemeenten zich losmaakten van de Unie.³¹ Ook was het een directe aanleiding voor het opstappen, in 1986, van op één na alle docenten van het baptistenseminarie.³² Dergelijke crises deden zich ook daarna voor: homoseksualiteit werd

een open zenuw. De Unie, beducht voor polarisatie, lijkt het onderwerp uit de weg te gaan.

Dat geldt eveneens voor het Leger des Heils, dat in 1983 in opspraak kwam wegens vermeende homodiscriminatie. De oproep van een piepkleine ‘roze brigade’ (1992) bleef onbeantwoord. Majoor Bosshardt verleende steun, maar behoudende heilssoldaten kwamen daartegen in het geweer. Het hoofdkwartier hult zich in stilzwijgen.³³

Ook in de pinkstergemeenten drongen (in 1991) enkele homoseksuele gelovigen aan op acceptatie, maar zonder resultaat. Ze gingen hun eigen weg, met Evangelisch Charismatische Vieringen (thans Evangelische Roze Vieringen geheten). Pinkstergemeenten kwamen in opspraak in 2008, toen bekend werd dat sommigen van hun voorgangers (onder wie de voormalige ChristenUnie-politica Yvette Laclé-Lont) *healings* hielden om mensen af te helpen van homoseksualiteit en zelfs hiv. Het gerucht dat ook legerpredikanten zulke ‘homo-healings’ zouden praktiseren, werd met klem weersproken door de Verenigde Pinkster- en Evangeliegemeenten (VPE).³⁴ In veel pinkstergemeenten wordt homoseksualiteit echter afgekeurd – afkeuring die niet altijd duidelijk wordt onderscheiden van afkeer. Zo schreef de Hengelose voorganger E.S. Herbig in 1998 over ‘vieze en vuile zonden’. Hij werd aangeklaagd wegens opzettelijke belediging (art. 137c WvS) maar vrijgesproken.³⁵

in pinkster-
kringen
healings

Conclusie

De protestantse ‘herbezinning’ op homoseksualiteit begon een halve eeuw geleden. In de eerste fase werd een prominente rol gespeeld door predikanten. Deze waren zonder uitzondering academisch gevormd en waren het dus aan hun stand verplicht om nieuwe medische, psychologische en sociologische inzichten serieus te nemen. Ze traden echter minder op als theologen dan als ‘pastors’: de opkomst van ‘de homofiele naaste’ hangt nauw samen met de beroepsontwikkeling van predikanten en katholieke zielzorgers in deze jaren – in het bijzonder hun toenadering tot de ambulante geestelijke gezondheidszorg. Aan die sector ontleenden ze een nieuwe beroepsopvatting en -imago: geen preekijgers of zedenmeesters maar psychologisch geschoolde, liefst ‘klinisch gevormde’, pastors – bedreven in luisteren.³⁶

Pastors maakten homoseksuelen hoorbaar op een moment dat deze nog maar weinig zichtbaar waren; ze pleiten voor naastenliefde op een moment dat er nog geen sprake was van gelijke rechten, en traden op als zaakwaarnemers voor de homobeweging, die toen nog maar weinig gewicht had. Vervolgens ging de kerkelijke homo-emancipatie gelijk op met *ontzuiling* en ontkerkelijking: net als rooms-katholieken begonnen synodaal-gereformeerden zich in de jaren zestig en zeventig te ontworstelen aan hun subcultureel isolement. Die trend overtuigde kerkelijke gezagsdragers ervan dat ze zich op een andere, minder autoritaire manier moesten verhouden tot gemeenteleden (of parochianen).

De ontwikkeling die zich in de jaren zestig onder *mainline* protestanten heeft afgespeeld, heeft zich daarna gedeeltelijk herhaald in behoudend protestantse gemeenschappen – het eerst onder vrijgemaakten en sinds kort onder bevindelijken. In deze ontwikkelingen herkennen we zes à zeven van de elf stadia van acceptatie die we eerder onderscheidde: van de ‘Erkenning dat

pastores gaven
homo’s een
stem

protestantse
aanvaarding
uit het 'horen'

homoseksuelen ook in de eigen gemeenschap voorkomen' tot of tot en met 'Zelforganisatie van (ouders van) homoseksuelen.'

Maar daar houdt het meestal op: deze kerkgenootschappen (behoudens de NGK) hebben in hun officiële besluitvorming nog vrijwel niets afgedaan van hun officiële afkeuring van homoseksueel vrijen en verkeren. Een van de redenen daarvoor lijkt de angst dat men, door daaraan te morrelen, 'de synodalen achterna gaat', en dus ten prooi valt aan identiteitsverlies of scheuring. Dat duidt op een belangrijk verschil tussen de huidige situatie en die van vijftig jaar geleden. Toen vond de herbezinning met homoseksualiteit plaats op een vrijwel onverkend terrein, en was seksuele ethiek nog geen belangrijke *identity marker*. Nu echter zijn alle coördinaten van dat veld bekend en kunnen de spelers niet meer bewegen zonder de verdenking te wekken dat ze 'overlopen', 'doordraven', of juist 'terugkrabbelen', 'afglijden', 'schuiven' of 'draaien'. Dat wil zeggen dat de manoeuvreerruimte van gezagsdragers of opinieleiders in deze gemeenschappen beperkt is. Homoseksualiteit is inmiddels een onderwerp waartoe ze zich *moeten* verhouden, maar waarover ze eigenlijk maar weinig kunnen zeggen zonder zich onmogelijk te maken bij achterban of buitenwacht, links of rechts. Dat is lastig voor hen, maar niet per se ongunstig voor de emancipatie: het vergroot de kans dat deze gezagsdragers, uit verlegenheid, het aan 'ervaringsdeskundigen' (en andere experts) overlaten om zich uit te spreken. Zoals we hebben gezien, is dat (zich) hoorbaar maken van homoseksuele mannen en vrouwen een belangrijke factor van emancipatie: protestantse aanvaarding van homoseksualiteit is veelal 'uit het horen'.

besluit-
vorming over
acceptatie
leidt tot veel
conflicten

De verrassendste bevinding van dit onderzoek, zo meen ik, is dat gedurende de afgelopen vijftientig, ja zelfs de afgelopen vijf jaar, de opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit heeft geleid tot zo veel en zo hoog oplopende conflicten onder (behoudende) protestanten in Nederland. Homoseksualiteit zit hun klaarblijkelijk hoog – wellicht vanwege de aard van de zaak, maar waarschijnlijk omdat het geassocieerd wordt met andere strijdpunten. Het overzicht van stadia van aanvaarding kan dat verhelderen: 'de volgende stap' zou zijn – als de ontwikkeling hier hetzelfde zou verlopen als onder *mainline* protestanten – het met andere ogen bezien van althans enkele Bijbelteksten. Daar moeten sommigen niet aan denken. Homoseksualiteit is daarmee een schoolvoorbeeld en lakmoestest geworden; het ligt in de vuurlinie tussen progressieve en conservatieve christenen. Voor de homoseksuele leden van deze gemeenschappen is het een twijfelachtige eer dat over hun hoofden heen een strijd wordt uitgevochten over de koers en toekomst van kerk, geloof, gemeenschap of partij.

Een groot verschil met vijftig jaar geleden is dat homoseksualiteit zich toen nog nauwelijks voordeed in de buitenwereld. Vandaag de dag kan men daar niet meer omheen – en evenmin om het overheidsbeleid in dezen. In allerlei opzichten zijn bevindelijk gereformeerden andere mensen dan ze een eeuw of twee geleden waren – niet in de laatste plaats omdat hun opleidings- en vooral hun welstandsniveau enorm is toegenomen, terwijl hun kindertal is gedaald. Ook in de Gereformeerde Gemeenten is seks geen patriarchale voortplantingsdaad meer, maar een expressie van intimiteit, identiteit, verbond, enzovoort. En ook hier vindt de psychologie ingang als pastorale hulpwetenschap. Dat belooft wat, maar het *garandeert* geen vooruitgang. 'Traditionele' protestanten

zouden op dit punt de hakken in het zand kunnen zetten, om zichzelf ervan te overtuigen dat ze onveranderd zijn. 'Verlichte' buitenstaanders zullen hen gewillig bevestigen in die illusie – en daar worden ze dan allebei beter van.

Hoewel evangelischen veel meer openstaan voor de buitenwereld dan bevindelijk-gereformeerden, en veel meer oog hebben voor het innerlijk dan orthodox-gereformeerden, hebben juist zij grote moeite met homoseksualiteit. Opmerkelijk is vooral hun weigering om seksuele voorkeur te aanvaarden als een gegeven. Daar voeren ze wetenschappelijke argumenten voor aan, maar het lijkt vooral samen te hangen met 'familietrekken' van evangelicalen, met name hun voluntarisme, dualisme, Amerikanisme, wantrouwen jegens wetenschap en nadruk op levensheiliging.

De mate waarin behoudende protestanten homoseksualiteit accepteren, blijkt weinig te maken te hebben met de mate waarin zij belang hechten aan de traditionele geloofsleer of de kerkorde die deze bewaakt. 'Laagkerkelijke', 'ondogmatische' pinkstergelovigen, bijvoorbeeld, hebben immers minstens zo veel moeite met homo's en lesbo's als vrijgemaakten en Bonders. Zelfs de mate waarin ze zich oriënteren op de ongelovige *buitenwereld* (bevindelijken versus vrijgemaakten én evangelischen) blijkt geen goede voorspeller. Van meer belang is de mate waarin ze gericht zijn op het gelovig *innerlijk*. Doordat evangelischen (met name pinkstergelovigen) en bevindelijken het innerlijk beschouwen als de eersaangewezen plaats waar godsdienst zijn beslag moet krijgen, is daar weinig ruimte voor profane zaken als seksuele gevoelens of seksuele identiteit. Voor vrijgemaakten daarentegen is het innerlijk religieus vrij indifferent. Dat is alweer een aanwijzing dat acceptatie van homoseksualiteit niet afhangt van de mate, maar de vorm van 'openheid' of 'moderniteit'.

Evangelische (en bevindelijke) protestanten zijn dus geneigd vraagtekens te plaatsen bij een van de eerste stadia van acceptatie: de erkenning dat deze 'geaardheid' zelden te verhelpen is. Zelfs als het aansturen op 'verandering' niet leidt tot 'exorcisme', *healings* of 'bevrijdingspastoraat' heeft het belangrijke gevolgen, want 'mensen met homogevoelens' hebben, zo beschouwd, eigenlijk pas recht van spreken zodra die gevoelens zijn verdwenen of 'verbleekt'. In evangelische gemeenten en pinksterkerken komen homoseksuele gelovigen moeilijk aan het woord. De enige goede homo's of lesbo's zijn de beschaamde en berouwvolle, die bereid zijn te 'verbleken'.

Zorgelijk is bovendien dat sommige bevindelijk-gereformeerden en evangelischen (zelfs in de PKN) homoseksualiteit en homo-emancipatie rechtstreeks in verband brengen met de duivel en diens trawanten. Dat beperkt de mogelijkheden van de overheid (laat staan de homobeweging) om verandering te bevorderen: in de ogen van sommige gelovigen kan zij geen goed meer doen. Dat wil niet zeggen dat ze het dan maar moet laten, maar dat haar inspanningen gericht moeten zijn op het faciliteren van aandrang van binnenuit. Nu reeds leidt dat tot verandering: zoals we zagen, zegt een aanzienlijk deel van de bevindelijk gereformeerden de afgelopen jaren van mening te zijn veranderd – al is dat volgens henzelf uitsluitend te danken aan gesprekken met mensen in hun omgeving. Maar zouden al die gesprekken niet *iets* te maken hebben gehad met het overheidsbeleid – en met de manier waarop ContrariO, RefoAnders of Different (met steun van die vermaledijde overheid) homoseksualiteit hoorbaar en zichtbaar hebben gemaakt?

acceptatie
hangt af van
de vorm van
openheid of
moderniteit

goede homo
schaamt zich

In vergelijking met hun soortgenoten bij (andere) etnische minderheden hebben homo's en lesbo's in behoudend-protestantse kring een belangrijk voordeel: in hun gemeenschap wordt eerlijkheid hoger gewaardeerd dan discretie. Van dat gegeven kunnen ze gebruik maken, door zich zichtbaar, of althans hoorbaar te maken, en daarmee van binnenuit aan te dringen op verdere aanvaarding.

Dr. D.J. Bos doceert geschiedenis van het christendom aan de Universiteit Utrecht (Departement Religiestudies en Theologie) en historische sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. E-mail: d.j.bos@uu.nl

Noten

1. Vgl. Saskia Keuzenkamp en David Bos, *Out in the Netherlands. Acceptance of Homosexuality in the Netherlands*, Social Research Netherlands, The Hague 2006.
2. Saskia Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2010.
3. Eginhard Meijering, *Het Nederlands christendom in de twintigste eeuw*, Balans, Amsterdam 2007.
4. H.Y. Groenewegen, *Het donkere vraagstuk der sexueele ethiek*, Van Doesburgh, Leiden, 1924; *Schijn-wetenschap en schijn-moraal in den strijd over het donkere vraagstuk der sexueele ethiek. Naar aanleiding van Commutator's verdediging der homoseksualiteit*, Van Doesburgh, Leiden 1928.
5. David Bos, *2000 jaar Nederlanders. Geloof en seksualiteit*, Waanders, Zwolle 2009.
6. G. Dekker en J. Peters, *Gereformeerden in meervoud. Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*, Kok, Kampen 1989, 116.
7. In 1972 sprak de lutherse synode uit dat er '...geen bezwaar [was] om homofiele mensen toe te laten tot het Ambt.' Toen enkele jaren later een gemeente een predikant weigerde wegens diens seksuele voorkeur, werd deze vermaand door de president van de synode. Zie *De kaarten geschud? Homoseksualiteit en ambt*, Protestantse Kerk in Nederland, Utrecht 2008.
8. Wouter Geurtsen, Annet Hofmeijer en Ton Zondervan, *Homo of hetero, gezegend ben je! Remonstranten over huwelijk en andere relatievormen*, Publicatiereeks Homostudies Utrecht, nr. 19, Utrecht 1991.
9. P.J. Roscam Abbing (red.), *Zielszorg aan maatschappelijk getypeerde mensen*, Boekencentrum, 's-Gravenhage 1959.
10. S.J. Ridderbos, 'Bijbel en homoseksualiteit,' *Bezinning* 14 (1959) 137-152.
11. A.L. Janse de Jonge e.a., *De homoseksuele naaste*, Bosch en Keuning, Baarn 1961. Eerder dat jaar was een soortgelijk rooms-katholiek boekje verschenen: A.F.C. Overing, e.a., *Homoseksualiteit*, Paul Brand, Hilversum 1961.
12. Kees Posthumus, *Kringen in de branding. Veertig jaar homo/lesbische emancipatiebeweging*, Narratio, Gorinchem 2004.
13. Vgl. J. Hendriks, *De emancipatie van de Gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel*, Samsom, Alphen aan den Rijn 1971; Gerard Dekker, *De stille revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken tussen 1950 en 1990*, Kok, Kampen 1992.
14. Aldus de Kamper ethicus G.Th. Rothuizen. In hun *Synoodkreet* van 1969 hadden progressieve gereformeerde theologen 'homofilie' aangeduid als een van de 'vragen met voorrang'.
15. Vijf jaar later verscheen een bundel met de veelzeggende titel: *Een mens hoeft niet alleen te blijven*. Al op de eerste pagina namen de auteurs duidelijk stelling: '... het onderscheid tussen "geaardheid" en "praxis" is loos en onhoudbaar wijl onmenselijk.' A.J.R. Brussaard, *Een mens hoeft niet alleen te blijven. Een evangelische visie op homofilie*, Ten Have, Baarn 1977.
16. De GKN werden opnieuw gekapitteld in 1984 en 1992. Zie J. Plomp, *Een kerk in beweging. De Gereformeerde Kerken in Nederland na de Tweede Wereldoorlog*, Kok, Kampen 1987.
17. P. van den Heuvel, 'Spoken is zilver... Over de homodiscussie in de Protestantse Kerk in Nederland', *Kontekstueel* 22 (2007), nr 1; A. Kool e.a., *Homoseksualiteit en kerk. Om de voortgang van het gesprek*, Boekencentrum, Zoetermeer 1995.
18. *Hebben zij uw zegen? Handreiking voor het gemeenteberaad over het zegenen van andere levensverbintenissen dan een huwelijk van man en vrouw*, Protestantse Kerk in Nederland, Utrecht 2008.
19. Ouderling W. de Klooe, lid van het Breed Moderamen der HHK, schrijft daarover: 'Het is juist dat

de kerkordelijke mogelijkheid tot het inzeggen van niet-huwelijkse levensverbintenissen één van de aanleidingen voor de breuk van 2004 geweest is, waaruit de HHK voortgekomen is. [...] Bij alternatieve levensverbintenissen moet immers vooral gedacht worden aan homoseksuele relaties. De Heere noemt dat in Zijn Woord een gruwel [...] Overigens verwerpen wij mensen met een homoseksuele gerichtheid niet. Wij willen hen een pastorale hand reiken en een volwaardige plaats geven in de gemeente. Maar de homoseksuele praxis wijzen wij af' (schriftelijke mededeling d.d. 22 december 2009).

20. Geciteerd in *Acta van de generale synode van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)* Berkel en Rodenrijs, 1996, geraadpleegd op 15 december 2009 via <http://www.kerkrecht.nl/main.asp?pagetype=onderdeel&item=20&subitem=1091>
21. J. Douma, *Homofilie*, Ton Bolland, Amsterdam 1973, p. 83.
22. Kerk en theologie: homofilie'; deel 2 en 3 werden op tv uitgezonden op 9 november 1972 en 11 januari 1972. De KRO televisie reageerde op 20 november 1973 met een uitzending, getiteld 'Misbruik van de bijbel'. (www.beeldengeluid.nl), geraadpleegd op 17 april 2010.
23. W. Glashouwer, *Wat zegt God over homoseksuele handelingen? Tekst van de toespraak van W. Glashouwer in de rubriek Opbouw op maandag 29 Juni 1970*, Gemeente-Reveil, Driebergen 1970; Johan Th. Bos, *Ik ben niet meer 'zo'. Getuigenis van een genezen homoseksueel*, Gideon, Hoornaar 1969.
24. Marnix Koolhaas en Jacqueline Maris, *Van sodomieten, neuroten en andere flikkers. Over de 'genezing' van homofilie*, Bzztôh, 's-Gravenhage 1992, 85-102.
25. Bert Loonstra, *Hij heeft een vriend. Homorelaties in de christelijke gemeente*, Boekencentrum, Zoetermeer 2005 [uit de handel genomen].
26. G.J. van Aalst, 'Standpunten over homofilie schuiven,' *De Saambinder*, 86, nrs. 16-20 (2007-2008).
27. Ruth Seldenrijk, *Als je je anders voelt. Homofiele gerichtheid, homoseksualiteit, transseksualiteit en de christelijke gemeente*, Groen, Heerenveen 2004, geciteerd in *Nederlands Dagblad*, 13 november 2004.
28. Barbara Oomen e.a., *Recht op Verschil? Percepties en effecten van de implementatie van gelijkebehandelingswetgeving onder orthodox protestanten in Nederland*, Roosevelt Academy, Middelburg 2009.
29. Diana van Bergen en Jantine van Lisdonk, 'Acceptatie en negatieve ervaringen van homojongeren' en 'Psychisch welbevinden en zelfacceptatie van homojongeren' in: Keuzenkamp (red.) *Steeds gewoner, nooit gewoon*, 154-173 en 174-196.
30. Berend van Dooren e.a., 'Vrije' keuze. *Hoe binnen Youth for Christ homoseksualiteit wordt onderdrukt*, NVIH/COC, Amsterdam 1980.
31. E.G. Hoekstra en M.H. Ipenburg, *Handboek Christelijk Nederland. Kerken, gemeenten, samenkomsten en vergaderingen*, Kok, Kampen 2008, 322.
32. Schriftelijke mededeling (op 23 december 2009) van prof. dr O.H. de Vries.
33. Niettemin vaardigde het Leger des Heils een officier af naar de startbijeenkomst, op 29 oktober 2010, ter voorbereiding van een kerkelijke verklaring tegen 'homogereleerd geweld'.
34. 'Persverklaring over vermeende homohealings in Krijgsmacht', woensdag 29 juli 2009, op www.vpe.nl, geraadpleegd op 15 december 2009.
35. LJN AB2294, Gerechtshof Arnhem, 21-000117-00.
36. Vgl. David Bos, 'God en ezel. Jubileum van het Ezelsproces tegen Gerard Kornelis van het Reve,' *Theologisch Debat* 3 nr. 3 (2006), p. 41-49.